

Een „Groot-Nederlands” schilderij afkomstig uit de Utrechtse studentenwereld van de jaren dertig

Piet VAN HEES

Op woensdag 13 maart 1991 werd in het Notarishuis te Utrecht een schilderij geveild met de als volgt omschreven afbeelding: „Symbolistische NSB-voorstelling, gesigineerd P. Kappens, 1933 doek” (100 cm. bij 140 cm.). Dit schilderij, afkomstig uit het pannekoekenrestaurant Theehuis Rhijnauwen te Bunnik bij Utrecht, was al eerder door een medewerker van het Universiteitsmuseum bij een handelaar ontdekt, maar kon eerst op de veiling door het museum aangekocht worden.

Waarom bood een respectabele instelling als het Utrechtse Universiteitsmuseum op een schilderij met een symbolistische NSB-voorstelling? Het antwoord is eenvoudig: het gaat helemaal niet om een symbolistisch voorstelling van de Nederlandse Nationaal Socialistische Beweging, maar om een schilderij dat twee andere zaken symbolisch weergeeft.

Ten eerste zien we op het doek een aantal symbolen en boekwerken die wijzen op de Nederlands-Vlaamse verbondenheid en op de verspreiding van de Nederlandse taal en cultuur over de wereld, zoals in Nederlands Oost-Indië, in West-Indië en Suriname en in Zuid-Afrika.

Ten tweede plaatst de schilder deze „Groot-Nederlandse” activiteiten in een Utrechts kader door linksboven in het schilderij de Domtoren en -kerk af te beelden en de drie jongemannen zijn zonder twijfel — ik zal daar verder nog bewijzen voor aanvoeren — Utrechtse studenten geweest. De figuur rechtsonder is mogelijk een medicus of tandarts, gezien de witte jas met het staande boordje.

Tijdens de veiling is overigens door de veilingmeester de aankondiging van een schilderij met een symbolistische NSB-voorstelling gecorrigeerd. Er was hem te verstaan gegeven dat dit onjuist was. Geheel onzinnig was de gedachte nu ook weer niet. Utrecht was het hoofdkwartier van de NSB en de woonplaats van de Leider van de NSB, Anton A. Mussert, en binnen de NSB stond men vanwege het volkse beginsel niet afwijzend tegenover de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging.

Wat valt er echter op het schilderij te zien, waardoor het als typisch Groot-Nederlands en niet als een nationaal-socialistisch schilderij gekarakteriseerd moet worden? ¹.

1. Wij transcriberen de teksten op het schilderij volledig, maar volgen niet de lettertypen van de schilder. De tussen haakjes geplaatste tekst is een aanvulling onzerzijds.

Op de linker boekenplank bevindt zich (van links naar rechts) staand: Coers' *Liederboek van Groot Nederland* 1896², en verder liggend (van beneden naar boven):

Dietsche Stemmen 1915-1918

De Toorts 1916-1921

De Dietsche Gedachte 1926.

In deze drie tijdschriften (*De Dietsche Gedachte* verscheen tot 1941) verschenen de zienswijzen van de leden van de in 1917 opgerichte Dietsche Bond, een afsplitsing van het Algemeen Nederlandsch Verbond. In de Dietsche Bond werden de Groot-Nederlandse idealen in een radicale politieke vorm beleden en streefde men naar een politieke eenwording van Nederland en Vlaanderen. De plank wordt afgesloten met, staande, een soort bundel getiteld *Utr(echt-sche) Vertoogen tegen het Ontw(erp) Belg(isch)-Nederl(andsch) Tractaat 1925-27*. Deze laatste publikatie zinspeelt op de acties tegen het Belgisch-Nederlands verdrag van 1925 en de daaruit voortvloeiende moeilijkheden rond een voorgesteld Antwerpen-Moerdijkkanaal (een snelle verbinding voor de Antwerpse haven met de Rijn) en op de door het verdrag mogelijk veroorzaakte aantasting van de Nederlandse soevereiniteit op de Westerschelde. Een belangrijk publicist over deze materie was de Utrechtse advocaat en Groot-Nederlander A.J. van Vessem. Van Vessem was ook als redacteur en oprichter en waarschijnlijk geldschieter betrokken geweest bij *Dietsche Stemmen* en *De Toorts*. Verder was hij actief in het Algemeen Nederlands Verbond en in de Dietsche Bond en had hij als oud-alumnus van de Utrechtse alma mater en als oud-corpslid gemakkelijk toegang tot de Utrechtse studentenwereld.

Onder aan de linkerboekenplank hangt nog een papier met daarop: *1814. Acht Artikelen van Londen, grondslag der Vereeniging van Noord- en Zuid Nederland, ontworpen door A.R. Falck, geb. te Utrecht 1777*. Vooral de toevoeging *geboren te Utrecht* is opvallend.

In het midden van het schilderij, onder vermoedelijk de Nederlandse Maagd, bevindt zich een wapenschild, dat de Unie van Suid-Afrika voorstelt. In het eerste kwartier (linksboven) staat een vrouwenfiguur die de Hoop symboliseert en leunt op een scheepsanker, in het tweede kwartier staan twee wildebeesten afgebeeld, in het derde kwartier (linksonder) staat een sinaasappelboom en in het vierde kwartier een ossewagen³. De staande man met regenjas — het is onduidelijk waarom de twee resterende mannen een regenjas aanhebben — heeft een kaart van Zuid-Afrika in de hand.

2. Frits Coers (1873-1937) was een student in de geneeskunde te Utrecht. Hij studeerde nooit af, maar werd wel een belangrijk bevorderaar en propagandist van het Nederlandse en Vlaamse lied.

3. W.J. GORDON, *A manual of flags*. Londen-New York, z.j. pp. 61-62. De vrouwenfiguur staat voor de Kaapkolonie, de wildebeesten voor Natal, de sinaasappelboom voor Oranje-Vrijstaat en de ossewagen voor Transvaal.

Op de boekenplank rechts naast de staande man staat op de plank *STATUTEN* en staan van links naar rechts de volgende publikaties:

- *Utr(echtse) Stud(enten) Afd(eling) van het Willemsfonds 1894-191*. De laatste jaartalaanduiding is vreemd.
- *Utr. Stud. Afd. van het Alg. Nederl. Verbond 1899-1922*. Het jaartal 1922 is juist. In dat jaar werd het Dietsch Studenten Verbond opgericht.
- *Afd. Utr. der Ned(erlandsch) (-) Zuid (-) Afrik(aansche) Vereeniging 1899*.
- *Afd. Utr. van Oost en West 1900*⁴
- *Kon(inklijke) Ver(eeniging) Het Nederlandsche Lied 1904*.
- *Utr. Burger Afd. van het Alg. Nederl. Verbond 1904*.
- *Utr. Stud(enten) Zang Ver(eeniging) Coers' Lied 1910*. Dit was een subvereniging van het Utrechts Studenten Corps, de oudste Utrechtse studenten-gezelligheidsvereniging.
- *Dietsche Bond 1917*.
- *Vlaamsch-Hollandsche Ver(eeniging) 1923*. Deze Utrechtse vereniging was in eerste instantie opgericht door uitgeweken activisten, maar telde al spoedig vele Nederlandse leden⁵.
- *Nation(aal) Comite van Actie tegen(?) Verdrag met België 1925*⁶.
- *Dietsche Kring 1931*. Deze kring was een Groot-Nederlandse discussieclub, waarin Van Vessem een leidende rol speelde⁷.

Onder de plank met het opschrift *Statuten* ligt op een soort lessenaar een blad met de tekst: *Protest der Utr. Afgevaardigden in de Staten-Generaal tegen de Afscheiding van Noord en Zuid Nederland 1830*.

De aan de linkerzijde zittende figuur heeft zijn hand liggen op Prof. Dr. P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandsche Stam* 1930 en zijn rechterhand ligt op een kaart waarop de Nederlanden verenigd zijn volgens de taalgrens. Drie steden zijn op kaart ingetekend: Brussel, Den Haag en Utrecht!

4. De vereniging Oost-West werd in 1899 te Den Haag opgericht om de band tussen Nederland en zijn bezittingen en koloniën te versterken. De Vereniging kende afdeling in Nederland en overzee. Het jaartal zal op de oprichting van de afdeling in Utrecht slaan. Zie het lemma *Vereeniging* in: *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, dl. 4 (Den Haag 1921) p. 548.

5. Het Verbond van Vlaamsch-Hollandsche Vereenigingen bundelde de Utrechtse Vlaams-Hollandse Vereniging met Guido Gezelle (Amsterdam 1926), Hou ende Trou (Den Haag 1921), en Flandria (Rotterdam).

6. De officiële benaming luidt: Nationaal Comité van Actie tot Wijziging van het Verdrag met België. Het vergaderde voor het eerst op 17 oktober 1925. De leiding berustte bij de haven- en scheepvaartvertegenwoordigers uit respectievelijk Amsterdam en Rotterdam, de heren Luden en Van Wely, en bij de heer Mussert. Zie R.L. SCHUURSMA, *Het onaannemelijk tractaat*. Groningen 1975, p. 151.

7. Telefonische mededeling van mr. F.J.J. Besier aan de schrijver. De heer Besier was begin jaren dertig juridisch student te Utrecht, bestuurslid van het Dietsch Studenten Verbond en onder andere mede-organisator van de Willem van Oranje-herdenking te Delft in 1934. Helaas kon hij na het zien van een foto van het schilderij de drie afgebeelde jongelieden niet thuisbrengen.



Linksonder is het wapenschild met de Vlaamse leeuw en rechtsonder het wapenschild met de Nederlandse leeuw afgebeeld. De daartussen liggende boekwerken hebben als titel (van beneden naar boven): *Unie van Utrecht 1579* met als rugtitel: *Ver(bond) van Noord en Zuid Nederland* en *Vrede van Utrecht 1713* met als rugtitel: *Zuid Nederland aan Frankrijk ontworpen*.

Linksboven zien we een gezicht op Domtoren en dwarsschip van de kerk. De heer Snethlage van het Universiteitsmuseum deelde mij mede dat dit beeld van toren en kerk van uit de Trans en nog wel verder in noordoostelijke richting uit dakramen te zien is en geen fantasiecompositie is.

Rechtsboven zijn beelden en attributen afgebeeld die verwijzen naar de 'beide Indiën'. Het schilderij verwijst naar Nederlands Oost-Indië en geeft de Borobudurtempel op Java weer. Het houten beeldje is niet geïdentificeerd. Het lijkt op Afrikaanse negerkunst en zou misschien een verwijzing naar Suriname en de aldaar wonende neger-slaven kunnen zijn. In ieder geval staat op het tegeltableau het wapen van de kolonie Suriname, een driemaster in gele kleur op een blauw veld. De gedrapeerde doek zou met enige fantasie als een soort zeekaart gezien kunnen worden en dan kunnen wijzen op de Antillen.

Al met al geeft dit schilderij onmiskenbaar Groot-Nederlandse activiteiten van Utrechtse studenten weer. Op zich was dit niet vreemd. De Noordnederlandse studentenwereld was sedert het begin van de twintigste eeuw geïnteresseerd in Vlaamse en Groot-Nederlandse zaken. Elke universiteit of hogeschool in het Noorden kende in die jaren een studentenafdeling van het Algemeen Nederlands Verbond en/of sedert 1922 van het Dietsch Studenten Verbond. Utrecht maakte daar geen uitzondering op en persoonlijkheden als prof. B.H.C.K. van der Wijck en later P.H. Ritter jr., A.J. van Vessem, R. van Genechten, die ook in Utrecht studeerde, prof. F.C. Gerretson en vanaf 1936 prof. P. Geyl hebben er een stimulerende rol gespeeld. Verder was Utrecht enige malen het centrum van nogal geruchtmakende Groot-Nederlandse manifestaties zoals in 1929 en 1930⁸. Het heette al kort na de eerste wereldoorlog in bepaalde Belgische kringen de „citadelle d'Utrecht”.

De aankoop van dit schilderij door het Universiteitsmuseum is een juiste beslissing geweest. Het schilderij geeft, ondanks de amateuristische schilderwijze van P. Kappens of Koppens, de naam van de schilder is niet erg duidelijk, een beeld van een belangrijk belangstellingsgebied van Nederlandse en ook Utrechtse studenten in met name het interbellum.

Over de datering van het schilderij verkeren we in het onzekere. De laatste jaaraanduiding is die op de statuten van de Dietsche Kring, namelijk 1931.

8. Zie voor de alternatieve herdenking van de Unie van Utrecht in 1929: P. VAN HEES, *Groot-Nederland en de Unie van Utrecht*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 39 (1979) 79-90 en voor Gerretsons redevoering, *Verzamelde Werken*, dl. II, 257-262 en voor Gerretsons rede in 1930 over 1830, *Verzamelde Werken*, dl. II, pp. 293-320.

Het tweede deel van Geyls *Stam* verscheen in 1933 en dit tweede deel is niet afgebeeld. Ook is er geen verwijzing naar het in 1932 opgerichte blad *Dietsche Orde* van het Dietsch Studenten Verbond, noch naar de Jong Nederlandsche Gemeenschap of het Dietsch Jeugd Verbond of het Oud-ledengezelschap van het DSV. Dit doet vermoeden dat het doek niet zo heel lang na 1931 geschilderd zal zijn en dat het dus gebeurde op een moment dat de Dietse studentenbeweging nog in volle bloei verkeerde. Na 1934 trad er een langzaam verval op, mede veroorzaakt door een toenemende verrechtsing enerzijds en een verschuiving van de belangstelling van de studenten naar religieuze en meer specifiek nationale zaken⁹.

Rest mij te besluiten met een oproep: zijn er oudere lezers van *Wetenschappelijke Tijdingen* die nadere inlichtingen kunnen geven over de afgebeelde drie jongemannen of die andere door mij niet gemelde informatie over dit schilderij kunnen verschaffen? Ook de conservator van het Universiteitsmuseum mevr. J. Schuller tot Peursum-Meijer en haar medewerkers zouden graag meer over dit schilderij vernemen.

Prof. Ritzema Boslaan 95,
NL 3571 CP Utrecht

9. Zie H.W. VON DER DUNK, *De Grootnederlandse gedachte geen tic van excentrieke heren*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 97 (1984) p. 207-214 en L. WILS, 'De Groot-Nederlandse beweging 1914-1944' en L. VOS, *Vlaamse studenten en Groot-Nederland 1914-1940*, in: *Acta. Colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945*. (Gent 1982) pp. 415-493.